

Pojem práva a idea spravedlnosti. Jejich místo v díle Randově.*)

Prof. Dr. J a n K r č m á ř.

I.

1. Zdá se mně a bude to snad jasno z toho, co bude pověděno později, že pojem práva a idea spravedlnosti jsou dva základní problémy pro každého, kdo se právem zabývá, ba dokonce pro každého, kdo se s právem jakkoli octne ve styku. Zvolil-li jsem za téma dnešního proslovu »Pojem práva a idea spravedlnosti a jejich místo v díle Randově«, je nutno si především uvědomiti, jak podle dnešního stavu badání je nutno se dívat na pojem práva a na ideu spravedlnosti. Se stanoviskem takto vyzískaného lze si pak vyjasnit poměr Randův k onomu pojmu a k oné ideji.

2. Lze říci a tvrzení to asi nenarazí na odpor, že pojem práva je pojmem formálním. Právo jest soubor norem, t. j. soudů, že něco má býti, soudů vyslovujících se o něčí povinnosti, a to soubor skládající se z normy prvotní, t. j. ústavní listiny¹⁾ a z norem subordinovaných, vytvořených stupňovitě v rámci ústavní listiny. S hlediska obsahového nelze odepřít povahu právní normy nižší normě, která správně zapadá do tohoto rámce, do této hierarchie norem.

3. S druhé strany víme všichni, a je to zase tvrzení, které asi nenarazí na odpor, že můžeme rozeznávat a také rozeznáváme právo (právní normy) dobré a špatné a že tedy právo hodnotíme. S jakého hlediska hodnotíme právní normy? Dojista ne s hlediska jediného. Hodnotíme je s hle-

*) Jde prozatím o skicu, která by potřebovala podrobnějšího zpracování. Její nedostatky nebudtež přičítány na vrub thematu samého.

¹⁾ Proč určitý soubor textů se pokládá za základní normu, to jest otázka, kterou v této souvislosti není potřeba se zabývat. Přehled této otázky srv. na př. v R o s s Theorie der Rechtsquellen, 1929 a v mém pojednání Zákon a rozhodnutí, Sborník věd právních a státních XXXII., str. 107 sl.

diska legislativně technického, nazývajíce dobrým zákonem zákon stručný, jasný a úplný, zákonem špatným zákon rozvláčný, nejasný a neúplný. Hodnotíme je třeba s hlediska, jak zákon slouží pokroku nebo reakci, jak slouží cílům té či oné politické strany. Hodnotíme je s hlediska jazykové čistoty, jak svědčí na př. referáty Naší Řeči o zákonech i osnovách. Ale každý z nás (a nejde tu jen o právníky) ví, že všechna tato hlediska jsou jaksi vedlejší a že hodnotíme-li právo, nazývajíce je dobrým nebo špatným, hodnotíme je s hlediska docela jiného. Cítili bychom jistě, že je špatná norma, která by bránila nemajetné, ale talentované mládeži přístup ke vzdělání, ale cítili bychom asi stejně, že je špatná norma, která by při udílení odměn za díla vědecká nebo za výkony umělecké vylučovala ty, kdo jsou hospodářsky zabezpečeni. Navrhli bychom aspoň, aby se tomu říkalo podpory sociálně slabým a nikoli odměny za nejlepší díla a výkony.

4. Odedávna, tuším, říkalo se tomuto hodnocení hodnocení s hlediska spravedlnosti a známe všichni, jaký význam pro osud národů se vždycky tomuto hodnocení přiznával. *Justitia regnorum fundamentum*, říkali staří. *Justitia rerum publicarum fundamentum* bychom mohli říkati my. Nevím, co přesně s hlediska jazykového znamenají tato úsloví, ono původní a ono přemodelované. Ale jistě neznamenaají ani, že *regnum* (*res publica*) mají míti právní řád (to má každé *regnum* a každá *res publica*). Ani že subordinované normy mají správně zapadati do rámce norem superordinovaných. Úsloví ona znamenají patrně, že právní normy mají býti spravedlivé a tento postulát se vztahuje na všechny stupně normové hierarchie, tedy nejen na rozhodování soudů a správních úřadů,²⁾ nýbrž také na tvorbu normy prvotní a na tvorbu ostatních zákonů. Dále: Ač výjimky jsou velmi četné, nelze přece jen zapírati v historii jakousi konvergenci práva ke spravedlnosti, jakousi snahu, aby právo bylo spravedlivé. Ba i tam, kde je rozpor, seznáváme snahu těch, kdo normu tvoří, vylíčiti svoji normu jako spravedlivou.³⁾ Co do síly

²⁾ Může tu jíti o dvojí případy, a to jak o rozhodnutí, která jsou v soulase s normami superordinovanými, tak o rozhodnutí, která, ač do rámce normové hierarchie zapadají, s nimi v soulase nejsou; srv. k tomu Sborník věd právních a státních na u. m. str. 91 sl.

³⁾ Doklady jsou hojné. Sama politická literatura přítomné doby je jimi přeplněna.

onoho citu, lze poučení čerpati i odjinud. Stačí jen jedna literární vzpomínka, jakým sympatiím se vždy těšil hrdina slavné novely Kleistovy Michael Kohlhaas, jež by se mohla jmenovati »Boj za spravedlnost.«

5. Co je to ta spravedlnost? Musíme ji — jak již bylo naznačeno — zřejmě odkázati do říše citů. Po bok citu krásna nebo citu dobra můžeme postavit i cit spravedlnosti a jako tyto city vykazuje i cit spravedlnosti mnoho neurčitého.

Cit spravedlnosti se především historicky mění.

Potrestal-li Titus Manlius Torquatus svého syna pro porušení vojenské kázně, jež bylo zároveň hrdinským činem, smrtí, zdálo se to jistě starým Římanům, počítajíc mezi ně Tita Livia, spravedlivé, nevím však, zdali dnešní doba by s tím úsudkem souhlasila. Rozsudek nad Shylockem se Shakespearovi zdá zřejmě spravedlivým, dnešní doba by jistě problém řešila zcela jinak. Ale ani současná doba nehodnotí stejně. Pozemkovou reformu na př. mnozí a snad většina, a to nejen ti, kterým se z ní dostalo výhody, pokládali za spravedlivou, někteří a zase nejen ti, kdo jí byli postiženi, za nespravedlivou.

Hodnocení s hlediska jiných citů vykazuje ostatně stejné vlastnosti, jak je na př. — hledíme-li k citu krásna — jasno každému, kdo sleduje seriosní uměleckou kritiku nehlédící k momentům nevěcným.

Přes všechnu právě naznačenou neurčitost nedá se popírat existence citu spravedlnosti. Nejen soudce, který rozsuzuje, hodnotí svoje rozhodnutí s hlediska spravedlnosti (to lze dokázati rozborem judikatury), my všichni právníci přistihneme se co chvíle při výroku, že nějaký zákon nebo nějaké rozhodnutí jsou spravedlivé nebo nespravedlivé. A četní neprávníci se vyjadřují stejně. Při tom jsme si vědomi, že jde o jiné hodnocení než o hodnocení s hlediska dobra a zla. Každý z nás je si na př. vědom, že to či ono provedení normy, její exekuce, působí zlo, a přece toto provedení pro samo způsobené zlo nenazve nespravedlivým. Zde arci by bylo vhodné místo konstatovati, že se vyskytují přechody z oblasti jednoho citu do jiného. Odedávna lidská bída byla pocítována jako zlo, jak svědčí rozsáhlá charitativní činnost odedávna se vyskytující (zejména v katolické církvi). Dnes

můžeme říci, že mnozí lidé a snad většina jich, pokládají za spravedlivé, aby bylo čeleno lidské bídě.

6. Nebylo by jistě nezajímavo zabývati se citem spravedlnosti historicky. Jsem přesvědčen, že bychom od pradávna našli rozlišení pojmů *ius* a *iustitia*. Nebylo by ani nemožno analysovati cit spravedlnosti, jak se také již stalo, nejlépe, tuším, v díle Isayově *Rechtsnorm und Entscheidung* (1930). Ale jednak by to vybočovalo z rámce dnešního projevu, jednak mám za to, že se asi nikdy nepodaří bezpečně cit onen určití, jako to platí, tuším, i o citech jiných. Jen toho bych se chtěl dotknouti, že lze mluvit o školeném citu spravedlnosti, jenž je vlastní těm, kdo se zabývají právem (ostatně není tato školenost zase *specificum* citu spravedlnosti). Cit spravedlnosti těch, kdo se zabývají právem, je docela nepochybně živěn a pěstován právním řádem. Jsme ochotni často prohlásit za spravedlivé to, co odpovídá právu (tedy zase bychom mohli říci, že spravedlnost konverguje k právu). Cit spravedlnosti těch, kdo se zabývají právem, je jemnější a prohlédavější; má v sobě lečjaké elementy racionální, ale jako leckde intuice vítězí nad intelektem, tak my právníci jsme se jistě leckdy přistihli při tom, jak laický úsudek o spravedlnosti dovedl vzbuditi pochybnosti o správnosti našeho vlastního úsudku, nebo dokonce zvrátiti naše přesvědčení.

Je tedy stran spravedlnosti jakési *ignoramus* a snad i *ignorabimus*. Ale přece jsme si všichni vědomi, že cit spravedlnosti, jak již bylo pověděno, koná svou záslužnou práci v historii lidstva.

II.

7. Zbývá mně celkem velmi málo, co bych podotkl k druhé části svého tématu, t. j. k tomu, jak pojem práva a idea spravedlnosti se nám zračí v díle Randově. Mohl bych to říci stručně tak, že vše, co bylo pověděno, byť ne vždycky *expressis verbis*, je v díle Randově.

Především pokud se týká pojmu práva. S oblibou se nyní říká, že jest rozeznávati mezi hlediskem kritickým a naivním a bylo by možno vysouditi, že Randovo pojetí práva nesnese jména pojetí kritického. K tomu by bylo poznamenati, že Randa samým pojmem práva se literárně snad neza-

býval nikdy. Ale to, co bylo výše pověděno o formální povaze pojmu práva, t. j. že právní normou (právním pravidlem by řekl Randa) je něco nezávislé na svém obsahu, tím jsou výklady Randovy přímo prosáklé. Znamé a jím často opakované úsloví »lex dura sed lex« je toho jasným dokladem a paralelní věty »Dura sententia, sed fundata in legibus« nebo i »Dura sententia, sed sententia« by jistě našly jeho souhlas.⁴⁾

8. Ale sám výraz *dura lex* ukazuje k tomu, že hodnocení práva je mu rovněž něčím nezbytným. Randova díla ukazují nesčetné doklady tohoto hodnocení s hlediska, které jsme nazvali hlediskem spravedlnosti. U Randy snad častěji se setkáváme s pojmem přirozené slušnosti, ale také pojem spravedlnosti se vyskytuje hojně. Sledujeme-li pak Randovy úvahy, kterým říkal úvahy *de lege ferenda* a kterým dnes říkáme spíše právní politika, poznáme, jak jsou nesený oním heslem *justitia rerum publicarum fundamentum*, čili jak usiloval o onu konvergenci mezi právem a spravedlností, o to, aby to, co je právem, bylo také spravedlivé. A stala-li se před okamžikem zmínka o školeném citu pro spravedlnost, lze prohlásiti Randův cit pro spravedlnost za cit mistrovsky školený. Podle toho arci, co bylo pověděno o relativitě citu spravedlnosti dané historickým vývojem, jest samozřejmé, že o Randově citu spravedlnosti je souditi podle doby, ve které žil a pracoval.

9. Výsledek je tedy ten, že v řešení velkých úkolů právního stavu nejsme o mnoho dále, než byl Randa, ač probádání pojmu práva od Randových dob učinilo důležité pokroky. Jestliže však doba několika posledních desetiletí, snažíc se doplniti mezery v badání dob minulých, kladla do popředí teorii právní vědy, zanedbala tím poněkud rovnocennou složku spravedlnosti. Než jsem přesvědčen, že již doba přítomná a také doba budoucí zvýší zase vědecký význam hodnocení práva s hlediska spravedlnosti.

⁴⁾ Jiným dokladem by mohla býti snad Randova opakovaná věta »*sententia ius facit inter partes*«, při čemž ovšem je stejný důraz na *ius facit* jako na *inter partes*.